

विपद पश्चातको आँकलनः नाकाबन्दी २०७२

अंक ५ - असार २०७३

Volume 5 - June 2016

पृष्ठभूमि

पछिल्लो एक वर्षभन्दा बढी समयदेखि नेपालको अर्थतन्त्रलाई एकपछि अर्को धेरै चुनौतिहरूले न्याँकेका छन्, जसले गर्दा अर्थतन्त्र कठिन अवस्थाबाट गुज्रिरहेको छ। भुक्तम्पले भण्डै ९ हजार मानिसको ज्यान लियो भने २२ हजारभन्दा धेरै घाईते भए, जसले अनुमानित ७ अर्ब अमेरिकी डलर बराबरको आर्थिक नोक्सान भयो भने ७ लाख मानिसहरू गरिबीको रेखामुनी धकेलिन अनुमान गरिएको छ। त्यसैगरी, भुक्तम्पको केही महिनापछि तराई मधेश क्षेत्रमा भएका संविधानसँग सम्बन्धित आन्दोलनहरूको कारण नाकाबन्दीको अवस्था सृजना भयो, जसले नेपालको अर्थतन्त्र र समग्रमा सिंगो समाजमानै ठुलो धक्का दियो।

व्यापार नाकाबन्दी जारी रहेसँगै हाम्रो भूपरिवेष्टित देशमा अत्यावश्यक आपूर्तिहरू भण्डै ठप्पै भए। नाकाबन्दीको नतिजास्वरूप निम्तिएको इन्धन संकटले अर्थतन्त्रका सबै क्षेत्रहरूमा आफ्नो प्राभाव पार्यो। एकातर्फ अत्यावश्यक आयातहरू जस्तै औषधी तथा इन्धन देशभित्र प्रवेश गर्न दिइएन भने अर्कोतर्फ इन्धनको भयावह संकटले अर्थतन्त्रको उत्पादन, वितरण तथा उपभोग प्रकृत्यालाई नकारात्मक असर पुर्यायो।

नाकाबन्दीको तात्कालिन प्रभाव स्पष्ट थियो र मिडियाहरूमा पनि चौतर्फी रूपमा रिपोर्टिग भयो। नाकाबन्दीले पार्ने दीर्घकालिन प्रभाव धेरै नै जटिल र प्रतिकूल हुनसक्छ। त्यसकारण यो अध्ययनले अर्थतन्त्रका महत्वपूर्ण क्षेत्रहरूमा पारेको प्रभावको गहिराई र फैलावट बुझ्ने उद्देश्य राखेको छ। नतिजाहरूको आधारमा यो अध्ययनले भविष्यमा अर्थतन्त्रमा पर्न सक्ने यस्तै खालका धक्काहरूको सामना गर्न उपयुक्त हुने उपायहरू समेत सुझाएको छ।

शिक्षा क्षेत्र

भुक्तम्प लगत्तै भएको नाकाबन्दीले यो क्षेत्रले भोगेको समस्याहरूलाई थप जटिल बनाईदियो। भण्डै एउटा पुरै शैक्षिक सत्र नै निस्प्रभावीजस्तो रह्यो। मंग्सिर ८, २०७२ मा अर्थ मन्त्रालयले जारी गरेको श्वेतपत्रका अनुसार नाकाबन्दीको कारण तराई मधेश क्षेत्रका २० जिल्लाका शैक्षिक संस्थाहरू अवरुद्ध हुँदा करिब करिब ३४ लाख ७ हजार विद्यार्थीहरू प्रभावित भएका थिए।^१

तराई मधेश क्षेत्रका खासगरी आन्दोलनका कारण हिंसात्मक घटनाहरू व्यहोरेका क्षेत्रहरूमा नियमित कक्षाहरू लामो समयसम्म प्रभावित रहे। मधेशका भुभागहरूमा यो सिलसिला श्रावण २०७२ देखि नै संविधानसँग सम्बन्धित आन्दोलनहरू चलिरहेकाले शुरु भइसकेको थियो। नाकाबन्दीले शैक्षिक क्षेत्रले भोगेका समस्याहरू भन्ने जटिल बनाईदियो किनकी इन्धनको अभावले शैक्षिक संस्थाहरूको सञ्चालन बृहत रूपमा प्रभावित रह्यो।

खासगरी वीरगंज क्षेत्रका विद्यालयहरूले आन्दोलनकारीहरूले थाहा नपाउने गरी आन्दोलनका कारण छुटेका कक्षाहरूको शोधभर्ना गर्न कक्षाहरू सञ्चालन गरेका थिए। विद्यार्थीको सुरक्षा एउटा महत्वपूर्ण चासोको विषय थियो। अभिभावकहरू आफै पनि हिंसा भड्केको दिनहरू, र त्यस लगत्तैका दिनहरूमा आफ्ना बालबालिकाहरूलाई विद्यालय पठाउन अनिच्छुक देखिन्थे।

देशको अरु भागहरू, खासगरी शहरी क्षेत्रहरूमा नाकाबन्दीका कारण सृजित इन्धन अभावले कक्षा तथा विद्यालयको नियमित सञ्चालन प्रभावित रह्यो। इन्धन अभावका कारण एकातर्फ बसमार्फत विद्यार्थीहरू ल्याउने पुर्याउने विद्यालयहरूले यातायातको व्यवस्था गर्न समस्या भोगे भने अर्कोतर्फ आवासीय

विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूलाई खाना-नाश्ता सुविधा प्रदान गर्न सकेनन्।

अगाडिको बाटो

कक्षाको अवरोधहरू र शैक्षिक संस्थाहरूको नियमित सञ्चालनमा रोक राजनैतिक आन्दोलन तथा प्रदर्शनहरू दुर्भाग्यपूर्ण नतिजा हुन्। राजनीतिकर्मीहरूले विद्यालय लाई शान्ति क्षेत्रको रूपमा पहिचान गर्ने भनी बारम्बार प्रतिबद्धता र घोषणा गरेतापनि त्यस्ता प्रतिबद्धताको कार्यान्वयन भने हुन सकेको छैन। पुरै समाज अस्थिर रहँदा शिक्षा क्षेत्रलाई त्यस्ता अवरोधहरूबाट जोगाउन पुर्णरूपमा सम्भव नभएतापनि निश्चित उपाय तथा तल उल्लेख गरिएजस्तो सुरक्षाकवज तथा अन्य उपायहरू यो क्षेत्रलाई बाह्य धक्काबाट जोगाउनको लागि अवलम्बन गर्न सकिन्छ।

सबैभन्दा महत्वपूर्ण रूपमा राजनैतिक आन्दोलन तथा प्रदर्शनहरू चलिरहँदा समेत शैक्षिक संस्थाहरू निर्वाध रूपमाचल्ने सुनिश्चितताको लागि राजनैतिक इच्छाशक्ति अपरिहार्य छ।

विद्यार्थीहरू र तिनले प्रयोग गर्ने यातायात सुविधाहरू जस्तै स्कुल बसहरूको सुरक्षा सुनिश्चितता सबै पक्षहरू अभिभावक, विद्यार्थी तथा शैक्षिक संस्थाहरूको महत्वपूर्ण चासोको विषय हो। त्यसैले जसरी अस्पताल तथा एम्बुलेन्सहरूलाई शान्ति क्षेत्रको रूपमा लिईन्छ, विद्यालय तथा स्कुल बसहरूलाई पनि त्यसैगरी हेरिनुपर्दछ। उपयुक्त कानुनी व्यवस्थामार्फत शैक्षिक संस्था र तिनका सवारीसधान तोडफोड गर्नेहरूलाई कडा सजायको व्यवस्था गरिनुपर्छ, जसले गर्दा कुनै पनि खालको आन्दोलन वा प्रदर्शनले शैक्षिक संस्थाहरूको निर्वाध सञ्चालन अवरुद्ध गर्ने काम दुरुत्साहित होस्।

यदी आवश्यकता पर्यो भने कानुन कार्यान्वयन गर्ने निकायहरु जस्तै प्रहरीहरु स्कूलको सवारी साधनहरुको स्कर्टींग प्रदान गर्न उपलब्ध हुनुपर्दछ । आवश्यकता परेका बेला शैक्षिक संस्थाहरुलाई सुरक्षा प्रदान गनुपर्दछ ।

सामाजिक मेलमिलापको एउटा महत्वपूर्ण निर्धारक शिक्षा क्षेत्र भएकाले सामाजिक समावेशीकरणका लागि गरिने आन्दोलनले शैक्षिक संस्थाहरु अवरोध गर्नु आफैलाई हराउने अभ्यास बन्न पुग्दछ । समाजका

सबै यो यथार्थप्रति जागरुक हुन र सबैलाई निर्वाध शिक्षाको पहुँच देशभरी नै प्रदान गर्ने सुनिश्चितता जरुरी छ ।

स्थानीय तहमा उठेका आवाजहरु

यो अवधीमा कर्फ्यु लाग्दा वीरगंजका कक्षाहरु दुइहप्तासम्म अवरुद्ध रहे । त्यो अगाडि र पछाडिको समयमा कक्षाहरु सञ्चालन त भए यद्यपी विद्यार्थीहरुको उपस्थिति यो अवधीमा अनियमित रह्यो । विद्यार्थीको अनुपस्थिति शिक्षकको अनुपस्थितिभन्दा ठुलो समस्याको रूपमा रह्यो । कक्षाहरु आन्दोलनकारीले थाहा नपाउन् भन्ने तरिकाले सञ्चालन हुन्थे । विद्यार्थी जब भित्र आउँथे, स्कूलको मुख्य गेट बन्द गरिन्थ्यो र कक्षाहरु सुटुक्क चल्ये ।

– हेडमास्टर, एक माध्यामिक विद्यालय, वीरगंज

यो पुरै शैक्षिक सत्र नै ध्वस्त भयो । शुरुमा भुकम्पको कारणले गर्दा कक्षाहरु अवरुद्ध भए र हामी आफैँ अभिभावकहरु बच्चाहरुलाई भुकम्प लगत्तै विद्यालय पठाउन तयार थिएनौं । पछि हडताल, नाकाबन्दीसँगै यी सबै हिंसाको कारणले गर्दा कक्षाहरु अवरुद्ध रहे । विद्यालय खुल्ला रहेतापनि ठुलो सुरक्षा जोखिम रहेको छ भन्ने जान्दाजान्दै हामीले हाम्रा नानीहरुलाई कसरी विद्यालय पठाउनु?

– वीरगंजका एक अभिभावक

स्वास्थ्य क्षेत्र

नाकाबन्दीका कारण जीवन बचाउन चाहिने अत्यावश्यक औषधी र शल्यक्रियाका लागि चाहिने उपकरणहरूको अभाव स्वास्थ्य क्षेत्रले भोगेको एउटा मुख्य समस्याको रूपमा रह्यो। नेपालले भारतबाट ६० प्रतिशत औषधी र अन्य औषधीजन्य सामग्रीहरू आयात गर्दछ^२ भने बाँकी ४० प्रतिशत देशभित्रै उत्पादन हुने गर्दछ।^३ तर, औषधी बनाउन चाहिने कच्चा पदार्थको आयात भारतबाट मुख्य रूपमा वीरगंज नाका भएर हुन्छ। त्यसैगरी इन्धनको संकटको कारणले गर्दा देशको विभिन्न भागहरूमा खोप कार्यक्रमहरू प्रभावित भए जसका कारण देशले अहिले सम्म हासिल गरेको यससँग सम्बन्धित प्रगतिहरू खासगरी घटेको बालमृत्युदर जस्ता उपलब्धिहरू जोगाउन चुनौतिपूर्ण अवस्था सृजना भए।

देशभित्र उत्पादन भएका औषधीहरूको गुणस्तरप्रतिको विश्वासको अभाव र उही कम्पोजिसनको विकल्पको साटो त्यही ब्राण्डकै औषधी किन्ने जिद्दीका कारण बजारमा औषधीको अभावको महसुस बढेर गयो। विदेशी औषधीको साटो देशमै निर्मित औषधीहरू उपलब्ध भएतापनि मानिसहरू ती औषधी किनिरहेका थिएनन्।

अभाव र त्यसबारेको धारणा

अध्ययन समूहले देशका विभिन्न शहरका औषधी वितरकहरूसँग गरेको अन्तर्क्रियामा समेत त्यस्तै उत्तरहरू आए। उनीहरूका अनुसार मुटुरोग, उच्चरक्तचाप, मधुमेहजस्ता रोगहरूका साथै अन्य स्वाशप्रश्वासजन्य रोगहरूको औषधीहरूको वास्तवमै अभाव थियो। यी औषधीहरू ठुलो परिमाणमा भारतीय उत्पादकहरूले आपूर्ति गर्ने हुँदा र सीमा नाकाहरू बन्द रहँदा आयात रोकियो जसले औषधीको अभाव सृजना गर्यो।

यद्यपी वितरकहरूले के दावी गरे भने धेरै प्रकारका औषधीहरूको नेपालमा रहेका कम्पनी हरूले उत्पादन गरेका वैकल्पिक औषधीहरूको नाकाबन्दी शुरु भएदेखि कम्तिमा एक महिना पुग्ने भण्डारण थियो। तर, समस्या के रह्यो भने धेरै मानिसहरू उनीहरूले प्रयोग गर्दै आइरहेका भारतीय औषधी उत्पादकहरूको उत्पादनको विकल्प रहेका औषधीहरू किन्नु हिचकिचाउँथे।

वितरकहरूका अनुसार नेपाली उपभोक्ताहरूको नेपाली ब्राण्ड कम गुणस्तरको हुन्छ भन्ने धारणाका कारण त्यस्तो उपभोगको बानी बस्यो।

पछि जब नेपाली उत्पादकहरूको उत्पादन पनि इन्धन र कच्चापदार्थको अभावको कारण घट्न थालेपछि औषधी अभाव भनै विकराल बन्यो। इन्धनको अभावको कारणले भण्डारण रहँदारहँदै पनि औषधीहरूको ओसार पसार देशका विभिन्न भागमा हुन सकेन।

स्वास्थ्य खर्चमा मितव्ययिता

औषधीको अभावको समस्या सामना गर्न वैकल्पिक उपलब्धता को प्रयोग नभएतापनि नाकाबन्दीको समयमा स्वास्थ्य खर्चको प्रवृत्तिमा चाहिँ वैकल्पिक प्रयोगकै अवस्था देखियो।

दैनिक आवश्यकता तथा अन्य उपभोग्य वस्तुहरूको मुल्य बढेपछि उही मुल्यले थोरै मात्र सामान आउन थाल्यो जसले गर्दा मानिसहरूसँग खर्च गर्न कम पैसा मात्र रह्यो। मानिसहरूको तलब र ज्याला त्यही अनुपातमा वृद्धि नभएपछि मानिसहरूसँग खर्च गर्न कम पैसा बाँकी रह्यो र घरपरिवारहरूले खर्चको प्रवृत्तिलाई परिस्थिति अनुसार मिलाउन गरे र मितव्ययिता अपनाउन थाले।

त्यसैले आपतकालिन अवस्थामा स्वास्थ्य खर्च र अन्य दैनिक औषधीजन्य आवश्यकताहरू वाहेकका स्वास्थ्य सम्बन्धि खर्च यो अवधीमा घट्यो।

डाक्टरसँग परामर्श तथा अस्पताल जानुको साटो साना स्वास्थ्य समस्याहरूको लागि आफैले औषधी पसलमा पुगेर औषधी किनेर खान थाले र डाक्टरको परामर्शको साटो मेडिकल पसलहरूमै परामर्श लिन थाले।

अगाडिको बाटो

नाकाबन्दीको समयमा र त्यसपछि देशभरी सामानको स्वदेशमै उत्पादन गर्नुपर्ने, व्यापारको विविधीकरण गर्नुपर्ने, तथा अत्यावश्यक सामानहरूको लागि एउटा मात्र देशसँग व्यापारको निर्भरता घटाउने जस्ता आवाजहरू उठेका छन्। औषधीको उत्पादन

र आयातको बारेमा पनि यस्तै कुराहरू उठेका छन्। तर यो भने जस्तो गर्न भने सजिलो छैन।

नेपालले कुल औषधी आवश्यकताको ४० प्रतिशत देशभित्रै उत्पादन गर्दछ। तर ती औषधीहरू उत्पादनका लागि चाहिने कच्चा पदार्थहरू लगभग पूर्ण रूपमा भारतबाटै आउँछ। त्यसकारण नेपालले पूर्ण रूपमा औषधी आवश्यकताहरू आफै उत्पादन गरेपनि यदि नेपाल(भारत वीच व्यापार अवरुद्ध भयो भने औषधी आपूर्ति फेरीपनि प्रभावित हुनेछ।

त्यसैले दीर्घकालिन रूपमा देशले कच्चा पदार्थको आयातको विविधीकरण तर्फ ध्यान दिनुपर्छ। यहाँनै यो उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक छ की भारत आफै पनि औषधीको कच्चा पदार्थको लागि नेपालको उत्तरी छिमेकी चीनमा निर्भर छ। सन् २०१४ सम्म भारतको कुल औषधीजन्य कच्चा पदार्थको ८० देखि ९० प्रतिशत कच्चा पदार्थ चीनबाट आयातत थियो।^५ यदी यातायातको पूर्वाधारमा सुधार आएमा सम्भवत अहिलेकै दरभाउ नबढ्नेगरी नेपालले सिधै चीनबाट कच्चा पदार्थ आयात गर्नसक्छ।

अहिलेको जस्तो औषधी अभावको धारणासँग जुध्न दुई तहको रणनीति आवश्यक पर्दछ। पहिलो त्यस्तो संकटको बेला सरकारले बजारमा कहाँ र कस्ता खाले औषधीहरू उपलब्ध छन् र ती कहाँ छन् भन्ने बारेमा एउटा सार्वजनिक डाटाबेस तयार पार्नु पर्छ। औषधी भण्डारण सम्बन्धि सहि सूचना जनतालाई प्रदान गर्नका लागि सरकारले उक्त सुचनाहरू रेडियो, टेलिभिजन र इन्टरनेट जस्ता आमसंचार माध्यमहरू मार्फत प्रसारण गर्नु पर्दछ।

दोस्रो, स्वदेशमै उत्पादित औषधीहरूको गुणस्तर नियन्त्रण गर्न तर्फ लाग्नुपर्दछ। नेपाली उपभोक्ताहरूले नेपालमा उत्पादित विकल्प हुदाहुँदै पनि भारतीय औषधीहरू रोक्नुको मुख्यकारण स्थानीय उत्पादनहरू प्रतिको अविश्वास हो। कडा गुणस्तर नियन्त्रणसँगै औषधीको भण्डारणको सुचनाको स्वतन्त्र प्रवाह अनावश्यक अभावको धारणा हटाउने एउटा दिगो प्रयास हुनसक्छ। यसो गर्दा अभावका बारेमा अनावश्यक धारण उठ्ने छैनन्।

स्थानीय तहमा ठेका आवाजहरु

त्यतिबेला औषधीको अभाव थियो । त्यो कुरा कसैले पनि नकार्न सक्दैन । महत्वपूर्ण औषधीहरु जुन विरामी बाँच्नको लागि अत्यावश्यक छ तिनीहरु पाउन समेत कठिन थियो । तर, सत्य कुरा के पनि हो भने धेरै भारतीय औषधीको लागि नेपाली प्रतिस्थापनहरु उपलब्ध थिए तर मानिसहरु नेपाली ब्राण्डको औषधी प्रयोग गर्न अनिच्छुक थिए र भारतीय उत्पादनहरु जुन उनीहरुले प्रयोग गरिरहेका थिए त्यही नै खोज्दथे । मानिसहरुमा औषधी अभाव छ भन्ने धारणा वास्तविक अवस्थाभन्दा गम्भीर थियो ।

– वीरगंजका एक औषधी पसल सञ्चालक

मैले दैनिक प्रयोग गर्नुपर्ने औषधीहरु भारतीय कम्पनीहरुले मात्र उत्पादन गर्दछन् र यो सामान्य स्वास्थ्यवस्था नभएको कारण यसका लागि औषधीहरु पाउन सामान्य अवस्थामा पनि गाह्रो हुन्छ । नाकाबन्दीको बारेमा सुन्ने वित्तिकै म सकेजति धेरै पसलमा पुगी कम्तिमा पनि केही महिनाको लागि पुग्ने जति औषधी लिन गएँ । कसलाई थाहा थियो र नाकाबन्दी यति लामो जाला भनेर? जब मेरो स्टक सकियो मैले यो औषधी बजारमा पाईँन । एकहप्तासम्म मैले औषधी प्रयोग गर्न पाईँन । धन्न मेरो एक साथी दिल्ली जाँदै थिइन् र उनी फर्कदा मलाई केही महिनाको लागि पुग्ने औषधी ल्याईदिईन् ।

– काठमाडौँका एक स्थानीयबासी

जब नाकाबन्दी शुरु भयो केही अस्पतालहरुले अभावको डरले धेरै औषधी किन्न हतार गरे । उनीहरुले पञ्जा र सुइदेखि एन्टीबायोटिक्ससम्म सबै औषधीको भण्डारण गर्न थाले । यसको अर्थ केही अस्पतालहरुले सामानहरुको स्टक राख्ने मौका पाए तर पछि पर्ने अस्पतालहरुले अभावको सामना गर्नुपर्यो। त्यस्तो स्टक राख्ने हतारोले औषधी तथा शल्यक्रियाका सामानहरुको बजारमा अभावको आभाष गरायो र अवस्थालाई झनै नाजुक बनायो ।

– पोखराका औषधी तथा शल्यक्रिया सामान वितरक

जब मानिसहरूसँग कम पैसा हुन्छ उनीहरु चिकित्सकलाई भेट्नुको साटो औषधी पसलमा जान्छन् र स्वास्थ्य सल्लाह खोज्छन् । यस्तो व्यवहार आर्थिक कठिनाईको बेलामा सामान्य हुन्छ र हामीले अहिले देखिरहेको कुरा त्यसकै उदाहरण हो ।

– एक चिकित्सक, काठमाडौँ

¹ "White Paper on the Current Economic Situation and Immediate way Forward", Ministry of Finance, November 24, 2015, http://www.mof.gov.np/uploads/document/file/White_papaer_final_20151125100100.pdf

² "UN: Nepal blockade puts millions of children at risk", BBC News, November 30, 2015, <http://www.bbc.com/news/world-asia-34968252>

³ Sugam Pokharel, "Nepal border blockade: Hospitals running out of drugs", CNN, November 10, 2015, <http://edition.cnn.com/2015/11/10/asia/nepal-border-blockade-drugs/>

⁴ Soma Das, "India relies on China for 90 per cent of drug raw materials", The Economic Times, October 29, 2014, http://articles.economictimes.indiatimes.com/2014-10-29/news/55559092_1_essential-drugs-bulk-drugs-apis

⁵ Shilpa Kannan, "India 'too' dependent on Chinese drug imports, worries Delhi", BBC News, December 5, 2014, <http://www.bbc.com/news/business-30330898>